Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.2023.102017

بەهای ئیدیۆلێکت لە لێکۆڵینەوەی کۆزمانەوانیدا

شاخوان جلال حاجی فرج[1] ، محمد حسین احمد[2]

1- بەشی کوردی، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی ،هەرێمی کوردستانی عێراق

2- بەشی زانستی کیمیا، کۆلێجی زانست، زانکۆی گەرمیان، هەرێمی کوردستانی عێراق

پوختە:

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی (بەهای ئیدیۆلێکت لە لێکۆڵینەوەی کۆزمانەوانیدا)، هەوڵێکە بۆ ناساندنی چەمك و بوارو سنوری کاری ئیدیۆلێکت لە لێکۆڵینەوەی کۆزمانەوانیدا.

گرنگیی توێژینەوەکە لەوەدایە، کە تاکو مێژووی نووسینی ئەم توێژینەوەیە هیچ کارێکی زانستیی سەربەخۆ لەبارەی ئیدیۆلێکتەوە لە زمانی کوردیدا ئەنجامنەدراوە، هاوکات زۆرجاریش بە هەڵەو کەموکورتییەوە ڕاڤەو لێکدانەوەی بۆکراوە.

ناوەڕۆکی توێژینەوەکە بەسەر دوو پاردا دابەشکراوە: پاری یەکەم بۆ خستنەڕووی بنەماکانی کۆزمانەوانیی پەیوەست بە چەمکی ئیدیۆلێکتەوە تەرخانکراوە، لەگەڵ بەراوردکردنی زاراوەکە بە هەردوو زاراوەی (سۆسیۆلێکت و شێواز) و دۆزینەوەی خاڵە هاوبەش و جیاوازەکانی نێوانیان. لە پاری دووەمدا بە پوختی مێژووی لێکۆڵینەوە لە زمانی تاك لە ڕوانگەی تیۆرییە زمانییەکانەوە باسکراوە، پاشان چەمك و پێناسەی ئیدیۆلێکت لە کۆزمانەوانیدا خراوەتە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە، دواتر بە وردی بۆچوونی شارەزایان سەبارەت بە پێگەی ئیدیۆلێکت لە لێکۆڵینەوەی زانستیدا خراوەتەڕوو، دوو ئاراستەی دژبەیەك دەردەکەون، ئاراستەی یەکەمیان ئاخاوتنی کۆمەڵ دەکاتە چەقی لێکۆڵینەوەکان و لەوێوە بۆ پێکهاتە بچووکەکانی "ئاخاوتنی تاك" شیدەکاتەوە، ئاراستەی دووەمیان بە پێچەوانەوە ئاخاوتنی تاك دەکاتە پێوەرو بنەمای شیکردنەوە زمانییەکان و لە ڕێگەیەوە پەی بە کۆی سیستەمی ئاخاوتنی کۆمەڵ دەبرێت.

Article Info

Received: July, 2022

Revised: July, 2022

Accepted August, 2022

Keywords

ئیدیۆلێکت، شێواز، سۆسیۆلێکت

Corresponding Author

پێشـــەکی

هەر تاکێك خاوەنی ئاوەزو بۆماوەو پێکهاتەیەکی بایۆلۆجی و جەستەیی تایبەتییە، هاوکات هەر تاکێك بە درێژایی تەمەنی، هەمیشە لەگەڵ ژینگەیەکی (کۆمەڵایەتی، جوگرافی، پەروەردەیی، ئاینی، ئابووری، ...)ی تایبەتدا کارلێکدەکات. بەم پێیە مەحاڵە دوو تاکی هاوشێوە (لە ڕووی ئاوەز و ژینگەوە) لە هیچ کۆمەڵێکدا (تەنانەت خێزانێکیشدا) بوونی هەبێت، زمانیش ڕەنگدانەوەی توانستی ئاوەزیی و ژینگەیی تاکە، بۆیە هەر تاکێکیش دەبێتە خاوەنی زمانێکی جیاواز و تایبەت بە خۆی.

زمانی ئاخاوتنی تاك لە مێژە سەرنجی فەیلەسوفان و بیرمەندان و زمانەوانانی ڕاکێشاوە، بەڵام لەگەڵ دەرکەوتنی کۆزمانەوانی و گرنگیدان بە پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ، ڕۆڵ و بەهای ئیدیۆلێکتیش بە شێوەیەکی بەرچاو دەرکەوت.

ناونیشانی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە (بەهای ئیدیۆلێکت لە لێکۆڵینەوەی کۆزمانەوانیدا)، تێیدا لە بواری زانستی زمان بە گشتی و کۆزمانەوانی بە تایبەتی هەوڵی ناساندن و دەرخستنی پێگە و بەهای ئیدیۆلێکت لە لێکۆڵینەوە کۆزمانەوانییەکاندا دراوە. ڕێبازی توێژینەوەکەش "پەسنیی شیکارییە".

گرنگیی توێژینەوەکە لەوەدایە، کە تاکو ئێستا (بە پێی زانیاریی توێژەر) هیچ نووسینێکی ئەکادیمی (توێژینەوەی زانستی، نامە، تێز، ...) تایبەت بەم چەمکە لە زمانی کوردیدا نەنوسراوە، لە کاتێکدا یەکێك لە گرنگترین بوارەکانی کۆزمانەوانیی هاوچەرخی ئەورووپی و ئەمریکی بریتییە لە ئیدیۆلێکت.

جێی ئاماژەیە ئەم توێژینەوەیە لە بنەمادا هەڵێنجراوی پارێکی تێزی دکتۆرایە و وەک پێویستییەکی تەواوکردنی نامەی دکتۆراکە داواکراوە.

ناوەڕۆکی توێژینەوەکە بەسەر دوو پاردا دابەشکراوە: پاری یەکەم بۆ خستنەڕووی بنەماکانی کۆزمانەوانیی پەیوەست بە چەمکی ئیدیۆلێکتەوە تەرخانکراوە، لەگەڵ بەراوردکردنی زاراوەکە بە هەردوو زاراوەی (سۆسیۆلێکت و شێواز) و دۆزینەوەی خاڵە هاوبەش و جیاوازەکانی نێوانیان. لە پاری دووەمدا بە پوختی مێژووی لێکۆڵینەوە لە زمانی تاك لە ڕوانگەی تیۆرییە زمانییەکانەوە باسکراوە، پاشان چەمك و پێناسەی ئیدیۆلێکت لە کۆزمانەوانیدا خراوەتە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە، دواتر بە وردی بۆچوونی شارەزایان سەبارەت بە پێگەی ئیدیۆلێکت لە لێکۆڵینەوەی زانستیدا خراوەتەڕوو، دوو ئاراستەی دژبەیەك دەردەکەون، ئاراستەی یەکەمیان ئاخاوتنی کۆمەڵ دەکاتە چەقی لێکۆڵینەوەکان و لەوێوە بۆ پێکهاتە بچووکەکانی "ئاخاوتنی تاك" شیدەکاتەوە، ئاراستەی دووەمیان بە پێچەوانەوە ئاخاوتنی تاك دەکاتە پێوەرو بنەمای شیکردنەوە زمانییەکان و لە ڕێگەیەوە پەی بە کۆی پێڕەوی ئاخاوتنی کۆمەڵ دەبرێت.

١) کۆزمانەوانی پەیوەست بە زمان و زارەوە (بنەمای پێویست)

کۆزمانەوانی "زانستی زمانی کۆمەڵایەتی" لە شەستەکانی سەدەی بیستەمەوە وەك بوارێکی فراوان و پڕبایەخی لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان و یەکێك لە گرنگترین لقەکانی زانستی زمانی هاوچەرخ دەرکەوت و بە خێرایی گەشەی سەند، چەندین زمانەوانی وەك Burling(1970), Pride(1971), Fishman(1972), Robinson(1972), Trudgill(1974), Bell(1976), Dittmar(1976), Wardhaugh(1976) نوسین و لێکۆڵینەوەی بەهێزیان لەو بوارەدا بڵاوکردەوە، هەر لەو کاتەوە تاکو ئێستا زۆرترین لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان لەم بوارەدا ئەنجام دراوە. (بڕوانە: هدسون، ت: عیاد، محمود، 1990: 12-13) لێکۆڵینەوە لە زارو شێوەزارەکان و گەڕان بە دوای پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ (کە دەچنە خانەی سنوری زانستی زمانی کۆمەڵایەتییەوە)، لە مێژە جێی بایەخی زمانەوانان بووە، بەڵام لە دوای شەستەکانی سەدەی بیستەمەوە، لقێکی زانستی زمان لە سنورێکی فراوانترو بە کۆمەڵێك ڕەهەندی بەهێزو فرەچەشنەوە بۆ خزمەتی ئەم بوارە تەرخانکرا. پیتەر ترادگڵ لە پێشەکییەکەیدا، کە بۆ کتێبی (The Sociolinguistics Of Society) نوسیویەتی، پێی وایە زانستی زمانی کۆمەڵایەتی، زانستێکە توانای ئاوێتەکردنی بایەخپێدراوە زمانەوانییەکان و بایەخپێدراوە کۆمەڵایەتییەکانی بە ڕێژەیەکی جیاواز هەیە، نوسەری کتێبەکەش (Ralph W. Fasold) ئاماژە بەوە دەکات، کە ئەم زانستە بە دەوری بایەخی کۆمەڵایەتیبوونی زمان لە ناو گروپە کۆمەڵایەتییەکاندا دەخولێتەوە. ئەگەر سەرجەم تاکەکانی گروپێك بە هەمان شێوەو شێوازی یەکتر قسەبکەن، ئەوا هەرگیز شتێك بەناوی زانستی زمانی کۆمەڵایەتییەوە سەرهەڵنادات، چونکە زمان تەنها بۆ گۆڕینەوەی بیرو گوزارشتکردن لە هەستی مرۆڤ بەکارناهێنرێت، بەڵکو چەندین لایەنی وردو گشتیی زمان بە مەبەستی زانین و ناسینەوەی ئاستی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی نێوان ئاخێوەران و گوێگران کارا دەبێت. (فاسولد، رالف، ت: الفلاي، ابراهیم، 2000: ط)

ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ مێژوی زانستی زمان، بە دەگمەن لێکۆڵینەوە دەبینینەوە (لە هەر زمانێکدا بێت)، کە بە تەواوی لە مێژوی ئەو زمانە دابڕابێت، یان لە دابەشکردنی جوگرافی و کۆمەڵایەتی دابڕابێت، یاخود دەگمەنە پەیوەندیی زمان بە دەوروبەرو ڕووداو و قسەکەرو گوێگر لە ژیانی ڕاستەقینەدا جیا کرابێتەوە، ئەم هۆکارە وای لە کۆمەڵێك زمانەوان کرد، کە تێڕوانینەکانی "چۆمسکی" سەبارەت بە "ناکۆمەڵایەتیبوونی زمان" بە بۆچوون و کارێکی بێ دەرئەنجام هەژمار بکەن، چونکە چۆمسکی بە ڕاشکاوی هەموو پەیوەندییەکانی نێوان "زمان" و "بەکارهێنەرانی زمان"ی ڕەتدەکردەوە. (Wardhaugh, Ronald, 2006: 9-10)

زارناسان لە مێژە ئەوەیان سەلماندووە، کە زمان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر گۆڕانی بەسەردا دێت، کۆزمانەوانەکانیش ئەوەیان پشتڕاستکردۆتەوە، کە جیاوازیی زمانیی لە نێوان ئاخێوەرانی یەك شوێنی جوگرافیشدا بوونی هەیە، بەڵام تەنها دۆزینەوەو زانینی ئەو جیاوازییانە گرنگ نین، بەڵکو دۆزینەوەی یەکبەیەکی فاکتەرەکانی گۆڕان و زانینی ڕێژەو چۆنێتی و چەندێتی و چییەتی ئەو گۆڕانە زمانییانە، بە گرنگترین ئەرکەکانی زانستی زمانی کۆمەڵایەتی دەژمێردرێت. (J.K. Chambers, Trudgill, Peter, 2004, 70)

هەر لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی بە بێ ئاماژەکردن بە چوارچێوە کۆمەڵایەتییەکەی، دەبێتە مایەی لەدەستدان و وەلانانی کۆمەڵێك ڕەهەندی زۆر ئاڵۆزو سەرنجڕاکێشی زمان، هاوکات وازهێنانە لە ڕێگاکانی بەرەوپێشچوونی لایەنی تیۆریی زمان. یەکێك لە هۆکارە سەرەکییەکانی گەشەکردنی لێکۆڵینەوەی کۆزمانەوانی بریتییە لەو ڕاستییەی، کە زمان دیاردەیەکی گۆڕاوو پەرەسەندووە، ئەمەش هاوشان و هاوئاراستەی گۆڕانەکانی کۆمەڵە، ئێستا زمانەوانان لەوە تێگەیشتون، کە زمان هەر کۆدێکی سادەو سانا نییە، کە لە لایەن خەڵکەوە بە یەك شێوە بەکاربهێنرێت. کەواتە کۆزمانەوانی "زمان" وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی و کلتوری شیدەکاتەوە، کە پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ زانستە کۆمەڵایەتییەکاندا هەیە، بەتایبەتی زانستەکانی دەروونناسی کۆمەڵایەتی، مرۆڤناسی، جوگرافیای مرۆیی، کۆمەڵناسی (بڕوانە: ترادگیل، پیتر، و: قازی، حەسەن، 2021: 34).

شارەزایان کۆمەڵێك بیروڕایان سەبارەت بە ناساندنی چەمك و زاراوەی (Sociolinguistics) خستوتەڕوو، سەرجەم بۆچوونەکانیش تا ڕادەیەکی زۆر لێکەوە نزیکن، یاخود تەواوکەری یەکترن. هدسۆن و زۆرێك لە شارەزایانی تر لەسەر ئەوە کۆکن، کە ئەم زانستە لە سەرجەم لایەنەکانی پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ دەکۆڵێتەوە. (هدسون، ت: عیاد، 1990: 12) (Crystal, David, 2008: 440)

گەلێك بوار لە کۆزمانەوانیدا جێی بایەخن، لەوانە، زمان و شوناس، هەڵوێستە کۆمەڵایەتییەکان بەرامبەر بە زمان، کێشەی زمانی ستانداردو زمانی ناستاندارد، شێوازو پێویستییەکانی بەکارهێنانی زمانی نیشتمانی، هەمەچەشنی کۆمەڵایەتی و ئاستەکانی زمان، پێکهاتەی کۆمەڵ و فرەزمانی، هەمەچەشنی و گۆڕانی زمان، ... . (Crystal, 2008: 441)

یەکێك لە بابەتە هەرە گرنگەکانی کۆزمانەوانی بریتییە لە "جیاوازیی و جۆراوجۆریی زمانی"، کە هەوڵی تێگەیشتن لە چەمکی زمان دەدات بەو شێوەیەی، کە لە واقیعدا بوونی هەیە، هەروەها وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی (کێ قسە دەکات؟ بۆچی؟ لە کوێ؟ کەی؟ چۆن؟) دەبنە دەرئەنجامی لێکۆڵینەوە کۆزمانەوانییەکان. (زروقي، عبدالقادر، 2018: 996) (کزار، حسن، 2018: 15) بە بڕوای (Gumperz) کۆزمانەوانی هەوڵێکە بۆ دۆزینەوەی پەیوەندیی ئاڵوگۆڕکراوی نێوان پێکهاتەی زمانی و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و چاودێریکردنی هەر گۆڕانکارییەك، کە ڕوودەدات، (Chambers)یش پێی وایە ئەو زانستە بریتییە لە لێکۆڵینەوە لە بەکارهێنانە کۆمەڵایەتییەکانی زمان. (Wardhaugh, 2006: 11) هەر لەم بارەیەوە (Fishman) لەو باوەڕەدایە، کە کۆزمانەوانی بەدوای کارلێکی نێوان هەردوو لایەنی ڕەفتاری مرۆڤدا دەگەڕێت: "لایەنی بەکارهێنانی زمان" و "لایەنی پێڕەوی کۆمەڵایەتیی ڕەفتار". (زروقي، عبدالقادر، 2018: **996**)

ئەم زانستە وەك زۆرێك لە زانستەکانی تر بە دوو ڕێگە توێژینەوەی تێدا ئەنجامدەدرێت:

١. ڕێگەی ئەزمونی: تایبەتە بە کاری مەیدانییەوە بۆ کۆکردنەوەی بابەت و داتاکان.
٢. ڕێگەی تیۆری: تایبەتە بە خۆیەکلاکردنەوە، بە مەبەستی بیرکردنەوەو شرۆڤەکردن و تاقیکردنەوەی ئەو ڕاستیی و داتایانەی، کە بەدەستهێنراون. (هدسون، ت: عیاد، 1990: 13)

هەریەك لەم دوو لایەنە گرنگیی تایبەتیان هەیە. ڕێگەی تیۆری بە شێوەیەکی تایبەتی ڕێگە بە پێکهێنانی سەرەتاکانی چوارچێوەی شیکاریی دەدات، کە کۆمەڵێك زاراوەی وەك: (زمان- languages ، ئاخاوتن- Speech ، ئاخێوەر- Speaker ، گوێگر- Addressee ، بابەت- Topic ، ...) دەگرێتەوە. ئەزمون و شارەزایی کەسیی توێژەران سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندە بۆ دەستخستنی زانیاریی لە بارەی پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ، بەڵام نابێت بە تەنها پشت بە لایەنی ئەزمونی کەسی ببەسترێت، لەبەر دوو هۆکار:

١. لە ڕێگەی شیکردنەوەی ئەزمونە کەسییەکانەوە، ڕەنگە هەڵەی گەورە بکرێت، چونکە زۆربەمان درککردنێکی هۆشیارانەی تەواومان بۆ ئەو جیاوازییانەی، کە لە ئاخاوتنەکانەوە دەیبیستین یان وەڵامی دەدەینەوە نییە.
٢. ئەزمونی کەسی سەرەتایەکی زۆر سنوردارە، بە شێوەیەك، کە ناتوانرێت لە ڕێگەیەوە گشتاندن بۆ زمانی کۆمەڵ بکرێت، چونکە ڕەچاوی کۆمەڵەکانی تر ناکات، کە دەکرێت پێڕەوێکی زمانیی و کۆمەڵایەتیی زۆر جیاوازیان هەبێت. (هدسون، ت: عیاد، 1990: 13) (عبدالعزیز، محمد حسن، و: خۆشناو، نەریمان، 2021: 13-14)

1/1) زارو شێوەزار

زمانی هەر کۆمەڵێك بە پێی شوێن و کات و ئاستی ڕۆشنبیری و ڕادەی خوێندەواریی و پلەی کۆمەڵایەتی و ... هەمیشە لە پرۆسەی گۆڕان و جۆراوجۆریدایە، لەم ڕوانگەیەشەوە زارناسان و کۆزمانەوانان بە مەبەستی سنوردارکردن و چڕکردنەوەی بواری لێکۆڵینەوەکانیان، هەوڵیانداوە زمان بەسەر کۆمەڵێك زاراوەی زانستیی وەك (زار-**dialect** ، شێوەزار-Subdialect)دا دابەشبکەن، هەریەك لەو دوو زاراوەیەش بە شێوەیەکی هەرەمی بەسەر چەندین جۆری تردا دابەشدەبن.

ئەگەرچی دەیان پێوەرو بنەمای زمانی و نازمانی بۆ جیاکردنەوەی سنوری هەردوو زاراوەی "زمان" و "زار" خراوەتەڕوو، بەڵام تاکو ئێستا نەتوانراوە بە تەواوی سنوری هەریەکەیان جیا بکرێتەوە، (بڕوانە: ئەحمەد، محەمەد حوسێن، 2016: 16-19) بە وێنە لە ڕوانگەی کۆزمانەوانییەوە، زمان پێکهاتەیەکە لە کۆی زارەکانی، کە پێوەرێکی ستانداردی هەیەو بە زاری ستاندارد ناسراوە، لە ڕووی مێژووییەوە زۆرجار لە یەکێك یان زیاتر لە زارە هەرێمی، یان کۆمەڵایەتییەکانەوە پەیدادەبێت. بەم پێیە دەکرێت زمان بە پێڕەوی زاریی (Diasystem) پەسنبکرێت، واتە پێڕەوێکە بە تەنها لەسەر بنەمای زارە هەرێمی و کۆمەڵایەتییەکان یاسابەندکراوە، بۆیە سنوردانان لەنێوان زمان و زاردا ئاڵۆزو پڕ کێشە دەبێت (Swann, Joan, Deumert, Ana, Lillis, Theresa, Mesthrie, Rajend 2004: 141).

پێویستە تێبینی ئەوە بکەین، کە لە زمانناسیی ئەورووپیدا (Continental European Linguistics) زاراوەی "زار" بۆ ئاماژەدان بە هەمەجۆریی جوگرافی و هەرێمی بەکارهاتووەو بە دەگمەن بۆ پەسنکردنی هەمەجۆرییە کۆمەڵایەتییەکان بەکارهێنراوە (هەمان سەرچاوەو لاپەڕە)،

هەر ئەمەش وای کردووە، کە دابەشکردنی زمان بۆ زارو شێوەزارەکان، مۆرکێکی جوگرافییانە وەربگرێت، واتە بنەمای جوگرافی و دابەشکردنی گشت بۆ بەش پەیڕەوکراوە. بەم پێودانگە زمان لە کۆمەڵە زارێك پێکدێت، هەر زارێکیش بۆ چەند شێوەزارێك دابەشدەبن. هەرچەندە لەم دابەشکارییەدا بنەمای جوگرافی سەنگی مەحەکە، بەڵام لە بۆتەی سنوری هەر زارو شێوەزارێکیشدا تایبەتمەندییە زمانییەکانی وەك فۆنۆلۆجی و ڕێزمان لە جیاکردنەوەی سنورەکاندا ڕۆڵی دیار دەبینن.

سەبارەت بە هەردوو زاراوەی "زار" و "شێوەزار" سەرەڕای چەندین پێناسەو ڕوونکردنەوەی جیاواز، بە مەبەستی خستنەڕووی تایبەتمەندییەکانیان و جیاکردنەوەی سنورەکانیان لەیەکتر، هێشتا بابەتەکە هەر ئاڵۆزە، ئەگەر بە پێوەرە زمانەوانییەکان لە چەمکی زارو شێوەزار بڕوانین، ئەوا "زار" ئاماژە بە تایبەتمەندییە گشتگیرەکانی (دەنگسازی، وشەسازی، ڕێزمان) دەکات و خۆی لە جیاوازیی فەرهەنگی و ڕێزمانی و دەربڕین (Pronunciation)دا دەبینێتەوە، "شێوەزار"یش تەنها لایەنی دەنگسازی و چۆنێتی دەربڕین دەگرێتەوە (هدسون، 1990: 73) (Hernandez-Campoy, Juan, M., 2016: 37). ناساندنێکی تری زار ئە وەیە، کە پەسنی نەریتە جیاکەرەوەکانی ئاخاوتن (دەربڕین، فەرهەنگ، ڕێزمان، پراگماتیك)ی ناوچەیەکی جوگرافی یان هەرێمی، یاخود گروپێکی کۆمەڵایەتیی دیاریکراو دەکات (Swann et al, 2004: 76)

ئەگەر بە وردی سەرنجی ئەو پێوەرو جیاکارییە جوگرافی و زمانەوانییە بدەین، ئەوا کەموکورتییەکی زۆر بەدیدەکەین، چونکە هیچ پێوەرێك نەیتوانیوە بە شێوەیەکی دابڕ (قطعی) سنوری (زمان و زارو شێوەزار) لێکجیا بکاتەوە (بڕوانە: هدسون، 1990: 52-69). ئەمەش بۆ کۆمەڵێك هۆکار دەگەڕێتەوە، لە سەرووی هەمووشیانەوە "سروشتی زمان و گەشەو گۆڕانی بەردەوام تێیدا، کە هاوتەریبە لەگەڵ گەشەو پێشکەوتنەکانی کۆمەڵ. یەکێکی تر لە هۆکارەکان پەیوەستە بەوەی، کە دیاریکردنی سنوری نێوان چینە کۆمەڵایەتییەکان کارێکی ئەستەمە ئەگەر مەحاڵیش نەبێت، بۆیە زمانی چین و توێژەکانیش وەك زنجیرەیەکی تێکچڕژاوی بەناویەکداچو تێکەڵدەبن و لێکجیاکردنەوەیان ئاسان نابێت، هەردوو کۆزمانەوان (Chambers & Trudgill) ئەو ڕاستییە پشتڕاست دەکەنەوە پێیان وایە لە واقیعدا زۆرجار ناکرێت قەوارەی زارو شێوەزارەکان لێکجیابکرێنەوە، دەڵێن: ((زارو شێوەزارەکان زۆربەی کات تێکەڵ و ئاوێتەی یەکتر دەبن، بەبێ هیچ لێکپچڕاندنێك)). (Chambers & Trudgill, 2004: 5)

2/1) پەیوەندیی ئیدیۆلێکت بە زاری کۆمەڵایەتی و زاری جوگرافییەوە

کۆزمانەوانان سەرەتا تەنها دوو جۆری زاری جوگرافی و زاری کۆمەڵایەتی (Sociolect)یان جیاکردەوە، دواتر زاری چینایەتی (Class Dialect)یش وەك پێویستییەکی لێکۆڵینەوە کۆزمانەوانییەکان سەریهەڵدا، هەروەها زاری گشتی (عامي/ Patois) و چەند زارێکی تری ناستاندارد (کە لە ئاستی دامەزراوەییدا نەنوسراو و نەناسراو بوون) دەرکەوتن. لە شەستەکانی سەدەی بیستەمەوە زاری کۆمەڵایەتی (Sociolect) و زاری چینایەتی وەك هاوشانی زاری هەرێمی/ جوگرافی دەرکەوتن. (Swann et al, 2004: 76) (Hernandez-Campoy, Juan, 2016: 36)

پاش دۆزینەوەو دەرخستنی تایبەتمەندیی و جیاوازییە سەرەکییەکان، شارەزایانی کۆزمانەوانی گەیشتنە ئەوەی، کە دوو شێوازی زمانی (جگە لە زاری ستاندارد/زمانی ستاندارد) لەسەر بنەمای "کۆمەڵایەتی" و "جوگرافی" جیابکەنەوە:

١. زاری جوگرافی/ ناوچەیی (Geographical Dialect)
٢. زاری کۆمەڵایەتی (Sociolect /Social Dialect)

١. زاری جوگرافی/ ناوچەیی (Geographical Dialect):

زمان بە پێی ناوچەی جوگرافی دەگۆڕێت، تاکو سنوری ناوچەو گوندو شارەکان لێکدوورتر بکەونەوە، جیاوازییە زمانییەکان لە ڕووی فەرهەنگ و وشەسازیی و ڕێزمانەوە زیاتر دەبن و هەریەکەیان بە ئاراستەیەکی جیاواز گەشەو گۆڕانی بەسەردا دێت، بۆیە زۆرجار ئەو ناوچانەی سنوری جوگرافییان لێکەوە دوورە، بە زەحمەت لەیەکتر دەگەن، یان هەر لێکناگەن. (بڕوانە: Chambers & Trudgill, 2004, 5-6) (کراز، حسن، 2018: 46-47) بنەمای دابەشکردنی زمان بۆ زارەکان لە لێکۆڵینەوە باوەکاندا (تەنانەت تاکو ئێستاش) زیاتر لە ڕوانگەی جوگرافییەوە بووە، بە وێنە (لە دابەشکردنێکی دەرەختییدا زمان بۆ زارەکان دابەشدەکرا، زارەکانیش بۆ شێوەزار، شێوەزارەکانیش لە کۆمەڵێك ئیدیۆلێکت پێکهاتون) (بڕوانە: A. Hanna, Sami, Husam Al-din, Karim Zaki, Greis, Naguib, 1997: 99) (ڕەشید، سەلام ڕەحیم، 2014: 11) (Hernandez-Campoy, Juan, 2016: 37). لەم دابەشکردنەدا، زمان لە "گشت"ەوە بۆ "بەش" بە پێی بنەمای چەندێتی و ڕووبەری جوگرافی جیاکراوەتەوە، واتە بۆ نموونە ناکرێت ژمارەی ئاخێوەرانی شێوەزارێك لە زارێکی هەمان زمان زیاتر بێت.

سەبارەت بەو پێگەیەی "ئیدیۆلێکت" کە لە سەرەوە باسکرا، پێمان وایە ئیدیۆلێکت پەیوەندییەکی تاکلایەنەی بە هۆکاری جوگرافییەوە نییە، بەڵکو چالاکی و شێوازێکی ئاخاوتنی تاکەکەسییە. شیکردنەوە و تایبەتمەندییە زمانییەکانی ئیدیۆلێکت

سەلمێنەری ئەوەن، کە ئیدیۆلێکت لە زاری کۆمەڵایەتییەوە نزیکترە وەك لە زاری جوگرافی.

٢. زاری کۆمەڵایەتی (Sociolect /Social Dialect): کۆمەڵێك لە کۆزمانەوانان ئەم زاراوەیەیان بۆ ئاماژەدان بە هەمەجۆریی زمانی لەسەر بنەمای کۆمەڵایەتی – بە پێچەوانەی ناوچەییەوە- بەکارهێناوە. (Crystal, 2008: 440)

جیاوازیی نێوان (چین و توێژە کۆمەڵایەتییەکان، پلەوپایەی کۆمەڵایەتی، ئاستی ڕۆشنبیری و پەروەردەیی، جۆرو چۆنێتی بیرکردنەوەو ویژدان، ئاستی بژێوی، بارو ژیانی خێزان، ژینگەی کۆمەڵایەتی، دابونەریت، کلتور، کارو پیشەی جۆراوجۆر، ...) سەرچاوەی دروستبوونی زارە کۆمەڵایەتییەکانن، لە لایەکی تریشەوە تاك لە هەر چین و توێژێکی ژیانی کۆمەڵایەتیدا بێت، پێویستیی بە وردی و خێرایی گوزارشتکردن و دروستکردنی ئەو زاراوەو دەستەواژانە هەیە، کە لە بوارەکەیدا زۆر دووبارە دەبنەوە. ئەم جیاوازیی و گۆڕانانە لە هەر چین و توێژێکی کۆمەڵایەتیدا بە ئاراستەیەکدا گەشەدەکات، لە ئەنجامیشدا جیاوازیی (فەرهەنگی، شێوازی دەربڕین، پێکهاتەی ڕستە، واتای وشە، ...)ی لێدەکەوێتەوە (بڕوانە: وافي، علي عبدالواحد، 1983: 132-129) (رئیس، أحمد، 2017: 39-40)، ئەمەش لە زانستی زماندا بە (زاری کۆمەڵایەتی) ناسراوە. جیاوازیی پێکهاتە زمانییەکان لەم جۆرە زارانەدا بە ئەندازەی جیاوازیی پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکانن. ئەو کەسانەی لە هەمان ئاستی کۆمەڵایەتیدان، دەبن بە خاوەنی زارێکی کۆمەڵایەتیی هاوبەش (رئیس، أحمد، 2017: 40).

3/1) زاری کۆمەڵایەتی پەیوەست بە ئیدیۆلێکتەوە

شارەزایان چەند جۆرێکی زاری کۆمەڵایەتییان جیاکردۆتەوە، وەك (زاری پیشەیی، زاری توخمی، زاری فەرمی، زاری نافەرمی، زاری گشتی، ئیدیۆلێکت، ...). ئیدیۆلێکت زۆرجار لە چوارچێوەی زاری کۆمەڵایەتیدا لێکدانەوەی بۆ کراوە، هەندێك جاریش – وەك پێشتر باسکرا- بە بچوکترین لقی زاری جوگرافی ناسێنراوە، پاش زمان و زارو شێوەزارەکان خانەی خوارەوەی هەرەمەکەی بۆ تەرخانکراوە:

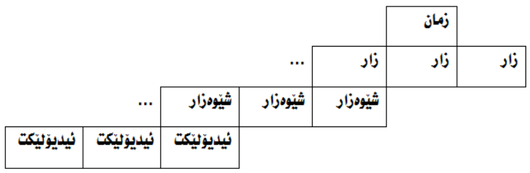

شێوەی ژمارە (١)

ئەگەر بە وردی تیشك بخەینە سەر فاکتەری جیاوازییە زمانییەکان – کە سەرچاوەی دۆزینەوەی ئیدیۆلێکتەکانن- ئەوا دەردەکەوێت، کە فاکتەری جوگرافی هاوشانی فاکتەرەکانی (چین و توێژی کۆمەڵایەتی، نەژاد، تەمەن، توخم، بۆماوە، ژینگە، پیشە، ...) ڕۆڵ و گریگەریی دیاری لە پەیدابوونی جیاوازیی ئاخاوتنی تاکدا هەیە، بە وێنە کاتێك کەسێك گێڕانەوە، گفتوگۆ، وتارێك پێشکەشدەکات، دەکرێت سەرجەم تایبەتمەندییە ئیدیۆلێکتییەکانی و فاکتەری یەك بە یەکی ئەو تایبەتمەندییانە دەستنیشان بکرێت، بڕوانە نموونەی (1):

١. چیرۆك وەك ژانرێکی ئەدەبی، وتاری باشی لەسەر دەنووسێنرێت.

لە نموونەی (1)دا دەردەکەوێت، کە ئاخێوەر: ا- لە چینێکی خوێندەوارەو هەوڵدەدات بە زمانێکی ئەدەبی بدوێت (بنەمای کۆمەڵایەتی). ب- هاوکات بەکارهێنانی وشەی (دەنووسێنرێت) مۆرکێکی جوگرافیانەی هەیەو زیاتر لە ناوچەی خانەقین و دەوروبەری بەکاردەهێنرێت (بنەمای جوگرافی). خاڵی (ا، ب) دوو لە تایبەتمەندییە ئیدیۆلێکتییەکانی ئاخێوەر پێکدێنن.

جگە لەو فاکتەرانەی باسکران، هەندێك جار لێهاتوویی و داهێنانی زمانیی تاکگەرا چەندین وشەو دەستەواژە دەهێنێتە ناو فەرهەنگ و زمانی کۆمەڵەوە خێرا پەسەند دەکرێت، بە وێنە ڕستەیەکی کورتی وەك نموونەی (2)، کە تاکێکی کورد لە گرتەڤیدیۆیەکی کورتی ڕەخنەگرانەدا ئاراستەی دەسەڵاتی کوردی کرد، لە ماوەیەکی کورتدا سنورێکی فراوانی وەك هەرێمی کوردستانی تێپەڕاند. ئێستا وەك پەندو قسەی نەستەق ڕۆژانە بۆ بابەت و بواری جۆراوجۆر لەسەر زاری کۆمەڵی کوردی دوبارە دەکرێتەوە.

٢. وامزانی ڕادیۆیە.

لە ئەنجامی ئەم ڕوونکردنەوەیەی سەرەوەدا دەرکەوت، کە ئیدیۆلێکت زارێکی سەربەخۆیە، بەو واتایەی، کە بە تەنها لەسەر بنەمای جوگرافی یاخود کۆمەڵایەتی دروست نەبووە، بەڵکو هەردوو بنەماکە (جوگرافی و کۆمەڵایەتی) هاوشانی بەهرەو داهێنان و لێوەشاوەیی تاکگەراییەکان دەبنە فاکتەری دروستبوونی ئیدیۆلێکت، لەم بارەیەوە هەریەك لە کۆزمانەوانان (Swann) و (Deumert) و (Lillis) و (Mesthrie) (2004: 141) دەڵێن: ((دەکرێت زارە کۆمەڵایەتی و ناوچەییەکان وەك گروپێك ئیدیۆلێکتی لێکچوو - نەك هاوشێوە- تێبگەین)).

4/1) بەراوردی نێوان سۆسیۆلێکت و ئیدیۆلێکت و شێواز

هەردوو زاراوەی سۆسیۆلێکت و ئیدیۆلێکت لە چەند ڕوویەکەوە لەگەڵ زاراوگەلێکی وەك (Ethnolect/ زاری نەژادی)، (genderlect/ زاری توخم)، (ecolect/ زاری خێزانی)، (acrolect /زاری فەرمی)، (basilect/ زاری نافەرمی)، (mesolect/ زاری نیوەفەرمی)، (Chronolect/

زاری ماوەیەکی دیاریکراو)دا نزیك دەبنەوە بە لێکچوو پەسندەکرێن (Hernandez-Campoy, Juan, 2016: 37).
دەکرێت (زاری نەژادی) و (زاری توخم) و (زاری ماوەیەکی دیاریکراو) و (زاری خێزانی) وەك فاکتەرەکانی پەیدابوونی ئیدیۆلێکت لێی بکۆڵینەوە، (دواتر بەوردی لە پاری(5)ی ئەم بەشەدا باسی دەکەین). (زاری فەرمی) و (زاری نیوەفەرمی) و (زاری نافەرمی) دەچنە ناو بازنەی شێوازەوە (style) و لە زانستی شێوازدا (stylistics) لێکۆڵینەوەی لەسەر دەکرێت. کەواتە بەم پێیە چۆن سنوری ئیدیۆلێکت و سۆسیۆلێکت و شێواز لێکجیادەکرێتەوە؟

بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە پێویستە بەراوردی نێوان هەرسێ زاراوەکە بکەین، بەمەبەستی دۆزینەوەی خاڵە جیاوازو هاوبەشەکانی نێوانیان.

ئیدیۆلێکت و سۆسیۆلێکت تاڕادەیەکی زۆر سنورەکانیان دیارە، بەوەی هەردووکیان پشت بەو کۆدە زمانییانە دەبەستن، کە ئاخێوەر، یان نوسەر بەکاریدەهێنێت، بەڵام ئیدیۆلێکت بەکارهێنانی تاکگەراییانەی زمانە و سۆسیۆلێکت بەکارهێنانی زمانە لەلایەن گروپێکی کۆمەڵایەتییەوە. ڕوونتر بڵێین: ئیدیۆلێکت بریتییە لە لێکچوونە پشتپێبەستراوەکانی تاك لە بەکارهێنانی زماندا، بە وێنە ئەو دەقانەی لە لایەن نوسەرێکەوە نووسراون، لێکچوونێکی زیاتریان پێوە دیارە، وەك لە دەقی نوسەرانی تر، بەڵام سۆسیۆلێکت بریتییە لە لێکچوونە پشتپێبەستراوەکانی گروپێکی کۆمەڵایەتی لە بەکارهێنانی زماندا، بە وێنە ئەو دەقانەی، کە لە لایەن نوسەرانی سەر بە گروپێکی کۆمەڵایەتی نووسراون، لایەنی لێکچوو و هاوبەشیان زیاترە، وەك لە دەقی نوسەرانی گروپە کۆمەڵایەتییەکانی تر (بڕوانە: Louwerse, Max, 2004: 207).

ماوەتەوە جیاوازی نێوان ئیدیۆلێکت و سۆسیۆلێکت لەگەڵ شێوازدا ڕوونبکەینەوە، چونکە زۆرجار سنوری هەریەکەیان ئاوێتەی ئەوی تر دەبێت و تەنانەت شارەزایانی بوارەکەش پەی بە جیاوازییەکانیان نابەن، داڤید کریستاڵ (David crystal) ئیدیۆلێکت هاوشێوەی (شێواز) پێناسە دەکات و پێی وایە بریتییە لە پێڕەوی زمانەوانیی ئاخێوەری تاکگەراو تایبەتمەندییە ئیدیۆلێکتییەکان زیاتر لە نوسینی ئەدەبیدا وەك پیشاندەری شێوازی نوسەر بەرچاودەکەون. دواتر ئاماژە بەوە دەکات، کە بواری بەکارهێنانی زاراوەی (ئیدیۆلێکت) لەلایەن هەندێك زمانەوانەوە بەرتەسککراوەتەوەو تەنها بۆ ئاماژەدان بە خووی ئاخاوتنی تاك لە کاتێکی دیاریکراو و لە چوارچێوەی گروپێکی هەمەجۆردا بەکارهێنراوە. (Crystal, 2008: 235) زمانەوانان لەچاو داهێنەران و ڕەخنەگرانی ئەدەبیدا کەمتر لێکۆڵینەوەیان لەبارەی ئیدیۆلێکتەوە کردووە، تەنانەت لە بواری ئەدەبیدا لە ڕێگەی چەمکی شێوازەوە پەسنی ئیدیۆلێکتیان کردووەو لێیان کۆڵیوەتەوە. (Rabatel, Alain, 2005: 93)

(Znamenskaya) پاش ئەوەی دوو جۆری (شێوازی ئەدەبی)و (شێوازی زمانی) جیادەکاتەوە پێی وایە ئیدۆلێکت یەکێکە لە خاڵە هاوبەشەکانی نێوان ئەو دوو جۆرە. (Hernandez-Campoy, Juan, 2016: 18). ، بەڵام لە زمانەوانیی هاوچەرخداو بەتایبەتی لە کۆزمانەوانیدا، ئیدیۆلێکت وەك زاراوەیەکی سەربەخۆ کاری لەسەرکراوەو سنورو ئەرك و ڕۆڵی بەتەواوی جیاکراوەتەوە.

لە دیارترین هۆکارەکانی لێکنزیکبوونەوەو تێکەڵکردنی هەردوو چەمکی ئیدیۆلێکت و شێواز:

١. کەرەستەی لێکۆڵینەوەی هەردوو زاراوەکە هاوبەشەو بریتییە لە (ئاخاوتنی تاکگەرا)، ئەمەش گرنگترین خاڵی هاوبەشە لە نێوانیاندا.
٢. هەردوو زاراوەکە تایبەتمەندیی ئاخێوەری تاکگەرا دەستنیشاندەکەن و دەیناسێنن.
٣. داهێنان و لێهاتویی زمانیی، ڕۆڵی سەرەکی لە ئاراستەکردنی هەردوو شێوازو ئیدیۆلێکتدا هەیە، بە وێنە پاش میوانداریکردن و لە کاتی ماڵئاواییکردن، دەکرێت بە ڕستەیەکی وەك نموونەی (3) هەستی ماڵئاوایی و سوپاسگوزاری بۆ خاوەنماڵ دەرببڕدرێت، کە لە لایەکەوە شێوازێکی نوێیەو بەلای کۆمەڵی ئاخاوتنییەوە نامۆ نییە، لەلایەکی ترەوە مۆرکێکی ئیدۆلێکتیی ئاخێوەری تاکگەرای پێوە دیارە.
3. ماڵتان هەمیشە ئاوا و ئاوەدان بێت.
٤. هەردوو چەمکی ئیدیۆلێکت و شێواز بە تێپەڕبوونی کات بەر گەشەو گۆڕان دەکەون و ناتوانن بە جێگیری بمێننەوە.

لەبەر ئەو هۆیانەی سەرەوە هەندێك جار ئەستەمە (ئەگەر مەحاڵیش نەبێت) هەردوو زاراوەکە لێکجیابکەینەوە. (Rabatel) (112: 2005)پێیوایە ناتوانرێت پێگەی ئیدۆلێکت و گرنگییە زمانەوانییەکەی پەیوەست بە شێوازەوە بەلاوەبنرێت، لەم بارەیەوە دەڵێت: ((ئیدیۆلێکت وەك شێواز خودی تاکەکان لەڕێگەی شوناسی زمانەوانییەوە شیکاردەکات)).

جیاوازییەکانی نێوان ئیدیۆلێکت و شێوازیش دەکرێت لەم خاڵانەی خوارەوەدا پوختبکەینەوە:

١. ئیدیۆلێکت تایبەتە بە تاکێکەوە، بەو واتایەی، کە ئاوەزمەندیی تاك لە توانا زمانەوانییەکاندا ڕەنگدەداتەوە، بەمەش دەتوانین بەتەواوی لە ڕاستییەکانی پەیوەست بە تاك بگەین (Louwerse, 2004: 209)، بەڵام شێواز پەیوەستە بە بەکارهێنانی زمانەوە بەپێی کات و شوێن و بابەت و هەڵوێست لە وەڵامدانەوەی بەرامبەردا.
٢. گۆڕینی شێوازی زمانی ئاسانترە وەك لە گۆڕینی ئیدیۆلێکت (Rabatel, 2005: 112).

٣. ئیدیۆلێکتەکان لە ژینگەی تاکزمانیدا دەکرێت لە چەندین (شێوازو شێوەکانی دووان/ registers) پێکهاتبێتن.

٤. هیچ کەسێك ناتوانێت بە زیاتر لە ئیدۆلێکتێك بەشداری لە ئاخاوتندا بکات (George, Alexander, 1990: 282)، بەڵام شێواز بەو شێوەیە نییە.

٥. ئیدیۆلێکت زیاتر بە ئاخاوتنەوە پەیوەستە، بەڵام شێواز زیاتر بە نوسینەوە.

بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین (زاری کۆمەڵایەتی و ئیدیۆلێکت و شێوازو شێوەکانی دووان) لەگەڵ گروپە کۆمەڵایەتییەکان و هەڵوێستە جیاوازەکانی بەکارهێنانی زمان و بەکارهێنەردا لە پەیوەندیدان، بەڵام:

- جیاوازییەکانی پەیوەست بە "بەکارهێنانی زمان"، کەرەستەی لێکۆڵینەوەی (شێواز و شێوەکانی دووان)ە.
- جیاوازییەکانی پەیوەست بە "بەکارهێنەر"ەوە دەبنە کەرەستەی لێکۆڵینەوەی (سۆسیۆلێکت و ئیدیۆلێکت و زارو شێوەزاریش).

وردتر بڵێین، زارو شێوەزارو ئیدیۆلێکت و سۆسیۆلێکت پەیوەستن بە ئاخێوەرەوە، بەڵام شێواز پەیوەستە بە (هەڵوێست)ەوەو (شێوەکانی دووان) پەیوەستە بە (سەرباس- topic) یان (بابەت-subject) یاخود (چالاکی-activity)یەوە. (Hernandez-Campoy, Juan, 2016: 37).

یەکێك لە گرنگترین ئەو دەرئەنجامانەی، کە کۆزمانەوانیی چەندێتی (quantitative sociolinguistics) پێی گەیشتووە، بریتییە لە دروستکردنی پەیوەندیی واتاداری ئاماری و کۆمەڵایەتی نێوان سۆسیۆلێکت و شێواز، بۆ ئەوەی خودی گۆڕاوەکانی زمان وەك پیشاندەری هەردوو چینی کۆمەڵایەتی و بارودۆخ کاربکات، چونکە کرۆکی هەردوو چەمکەکە لە (جیاوازی بەپێی دەوروبەری ئاخاوتن)دا خۆی دەبینێتەوە. (هەمان سەرچاوەو لاپەڕە)

ئەو ڕوونکردنەوانەی پێشوو دەرخەری ئەو ڕاستییەن، کە سۆسیۆلێکت لە گروپێك ئاخێوەری ئیدیۆلێکتی پێکدێت، هەریەك لەو ئاخێوارانە خاوەنی شێوازی تایبەت بە خۆیانن. سەرەڕای هەندێك جیاوازی لە ڕووی ئەرك و کارکردنی هەریەك ئیدۆلێکت و شێواز، کەچی پێناسەو تایبەتمەندییەکانیان لە ئاخاوتنی تاکگەرادا زۆرجار ئاوێتە دەبن، تەنانەت هەندێك جار ئیدیۆلێکت بە هاوواتای شێواز لێکدراوەتەوە (Hazen K, 512 :2006 (https://thesaurus.plus/related/idiolect/style)،

بۆیە لەم توێژینەوەیەدا "شێوازی زمان" وەك یەکێك لە دیارترین سیماو تایبەتمەندییە ئیدیۆلێکتییەکانی ئاخێوەری تاکگەرا دەناسێنین، بۆ زیاتر جەختکردنەوەو پشتڕاستکردنەوەی بۆچوونەکەمان و زانینی ڕادەی نزیکی هەردوو زاراوەکە، گرنگترین ناساندنەکانیان دەخەینەڕوو:

شێواز: بریتییە لە مەوداو ڕەهەندەکانی زمان، کە ئاخێوەرە تاکگەراکان دەتوانن هەڵیان بژێرن، ڕێگاکانی ئاخاوتن بە پێی هەڵوێست و بۆنەکان دەگۆڕێن، ئەم ڕێگا جیاوازانە هەڵگری واتای کۆمەڵایەتیی جیاوازن، ئەمەش نواندنی تواناکانمانە بۆ هەڵگرتنی پێگەی کۆمەڵایەتی جیاواز، هاوکات کاردەکاتە سەر تێڕوانینی خەڵك بەرامبەر بە ڕەفتارەکانمان. (Llamas, Carmen, Mullany, Louise, Stockwell, Peter, 2007, 95)

ئیدیۆلێکت: لە بنەڕەتدا چەمك و بیرۆکەیەکی شێوازییە (Kristiansen, Gitte, Dirven, Rene, 2008: 257) و بەشێوەیەکی گشتی بریتییە لە جیاکردنەوەی ئاخێوەرێکی تاکگەرا لە بەکارهێنانی زماندا، کە پێویستە کۆی لایەنەکانی خوو و شێوازو ڕفتارە زمانییە تایبەتییەکانی تاك لەخۆبگرێت. (W. Kuhl, joseph, 2003: 4) یاخود ئیدیۆلێکت: شێوازی کەسیی ئاخێوەرە لە بەکارهێنانی زماندا. http://web.mnstate.edu/houtsli/tesl551/Socio/page4.htm

واتا دیاریکراوەکانی ئیدیۆلێت زیاتر لە دوو خاڵی سەرەکیدا خۆی دەبینێتەوە:

١. ئیدیۆلێکت کۆی زمانی تاکێکە ، کە سەرجەم ئاخاوتنەکانی دەگرێتەوە.

٢. دەرکردە زمانییەکان (The linguistic output)ی کەسێکە، واتە تەنها ئەو گوتانەی، کە دەیڵێت نەك کۆزانینی ناوەکی، کە لە ئاوەزی مرۆڤدایە. مەرجێکی تر بۆ ئەم دوو پێناسەیە دیاریکردنی کاتە، ڕەنگە ڕەفتاری کەسەکان پەیوەست بن بە کاتێکی دیاریکراوەوە. بەم شێوەیە (ئیدیۆلێکت) و (شێواز) تا ڕادەیەك یەکسان دەبن. (Hazen, 2006: 512)

٢) چەمکی ئیدیۆلێکت (بنەمای تیۆری)

1/2) ئیدیۆلێکت (Idiolect) لە ڕوانگەی تیۆرە زمانەوانییەکانەوە:

پێش ئەوەی بچینە سەر باسکردنی چەمك و زاراوەو ڕۆڵی ئیدیۆلێکت، بە پێویستی دەزانین پێداچوونەوەیەکی خێرا بە کرۆکی لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، بەتایبەتی لە کارەکانی سۆسیرەوە بکەین، بە مەبەستی زانینی فەلسەفەی کارکردنی زمانەوانان و چۆنێتی مامەڵەکردنیان لەگەڵ زماندا (لە ناویشیاندا زمانی تاك).

لە بواری زانستی زمانی گشتیدا زۆرجار بیرۆکەی دووانەیی (dualism) دەبێتە کرۆکی بنەماو فەلسەفەی دامەزراندنی تیۆرو ڕێبازەکانی زمانەوانی، بە وێنە (زمان- langue) و (ئاخاوتن- parole) لە کارەکانی سۆسیردا وەك دوو جەمسەری دژیەك و بەرامبەر، لێکۆڵینەوەیان لەسەرکراوە، لە

بونیادگەری ئەمریکیدا (زمان- language) بەرامبەر بە (زار - Dialect) و (ڕێزمانی - gramatical) بەرامبەر بە (نارێزمانی - ungramatical)، لە ڕێزمانی بەرهەمهێنانیشدا، چۆمسکی (توانست - competence) و (توانا – performance)ی لێکجیاکردەوە، کە دواتر ناوی (I-language) و (E-language)ی لێنان، لە کۆزمانەوانی هاوچەرخیشدا جیاوازیی و بەرامبەریی و پەیوەندییەکانی هەردوو چەمکی (Idiolect) و (Sociolect) بەم دواییە تاوتوێکرا و خرایە بەرتیشکی لێکۆڵینەوە. (W. Kuhl, 2003: 6)

Ferdinand de Saussure (1916)	
Linguistique interne (langue)	*Linguistique externe (parole)*
Noam Chomsky (1965)	
Competence (E-Language)	*Performance (I-Language)*
William Labov (1966)	
Linguistics	*Sociolinguistics*
John Lyons (1977)	
Macro-linguistics	*Micro-linguistics*
Roy Harris (1981)	
Integrational linguistics	*Autonomous linguistics*
Fred Peng (1982)	
Broad linguistics	*Narrow linguistics*
Roger Lass (1986)	
Speaker centred	*Speaker free*

خشتەی ژمارە (١)

(چوارچێوەی تیۆریی شیکردنەوەی زمانەوانی) لە (Hernandez-Campoy, Juan, 2016: 83) وەرگیراوە.

لەخوارەوە بە پوختی بۆچوونی ئەو تیۆریانە پەیوەست بە "زمانی تاك"ەوە دەخەینەڕوو:

سۆسێر لە کتێبەکەیدا (course in General Linguistics)، هەردوو چەمکی (زمان) و (ئاخاوتن)ی لێك جیاکردەوە پێی وابوو ئاخاوتن دوو لایەنی هەیە: تاکگەرایی و کۆمەڵایەتی، هەردووکیان پێکەوە بەهادارن و هیچ یەکێکیان بەبێ ئەوی تر جێبەجێنابن. لەبەر ئەوەی زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە، بۆیە کۆمەڵ ڕەزامەندی دەربڕیوە بۆ ئەوەی تاکەکان برەو بە توانا هزرییەکانی خۆیان بدەن. سۆسێر ئاخاوتن و چالاکی بە (Parole) ناوبردووەو دەڵێت هەمیشە چالاکی پێواژۆیەکی تاکگەراییە (بڕوانە: De Saussure, Ferdinand, 2011: 7-19) (دی سۆسێر، فردیناند، و: خۆشناو، نەریمان، 2018: 40-64).

بەگشتی تێگەیشتنی سۆسێر بۆ لێکۆڵینەوەی زمانەوانی ئەوەیە، کە "زمان" سیستەمێکی کۆمەڵایەتیی سەربەخۆیە لە کۆمەڵێك کۆدی زمانیی پێکهاتووە، ئاخاوتنیش پراکتیککردنی ئەو سیستەمە زمانییەیە، کە کۆمەڵ لە سەری ڕێککەوتوون، واتا ئاخاوتن کردەیەکی تاکگەراییە، بۆیە هەندێك جار ملکەچی کارتێکەرە ناکۆمەڵایەتییەکانی وەك (جەستەیی، دەروونی، ...) دەبێت، بەڵام "زمان" بە پێچەوانەوە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییەو لە سروشتی کۆمەڵەوە لە ژێر سەرپەرشتی (ئاوەزی کۆمەڵ) درووست دەبێت، بۆیە جگە لە فاکتەری کۆمەڵایەتی، هیچ کاریگەرییەکی تری لەسەر نییە (وافي، علي عبدالواحد، 1983: 142) (Hanna et al, 1997: 121).

لە بونیادگەریی ئەمریکیدا زمانی تاك جگە لە دەسپێشخەرییەکەی (بلومفیلد) گرنگییەکی ئەوتۆی پێنەدراوەو بە لایەنێکی بێبەرهەم و بێبەها دانراوە، کە شایستەی لێکۆڵینەوە نییە، هەروەها بۆ دەرەوەی پێڕەوی کۆمەڵایەتی زمان پەراوێزخراوە، تەنانەت (بلومفیلد)یش لە کتێبی (Language)دا "زمانی تاك"ی بە چەمکێکی ئاڵۆز و ڕاستییەکی بەڵگەنەویست ناساندووە، بەڵام نەیویستووە زۆری لەسەر بدوێت و لێکۆڵینەوەی وردی لەسەر ئەنجامبدات. (Kuhl, 2003: 7)

بلومفیلد "تاك"ی بەرامبەر بە "کۆمەڵی ئاخاوتنی (Speech Community)" بەراوردکردووەو هەوڵی تێگەیشتنی ئەو دیاردەییەی داوە، لەو بارەیەوە دەڵێت: (دیاریکردنی دەقاودەقی تاکەکان لە هەموو بارودۆخێکدا، کە ئایا سەر بەهەمان (کۆمەڵی ئاخاوتنی)ن، کارێکی سەختە یاخود ئەستەمە، ئەمەش بە ڕێکەوت ڕووی نەداوە، بەڵکو لە سروشتی کۆمەڵە ئاخاوتنییەکانەوە سەرهەڵدەدات، ئەگەر بە وردی تێبینییەکەین، ئەوا پێویستە بزانین، کە هیچ دوو کەسێك بەڵکو ڕەنگە یەك کەسیش – لە کاتی جیاوازدا- نەبن بەتەواوی بە یەك شێواز قسەبکەن). (Bloomfield, 1933: 45) هەرچەندە بلومفیلد خۆی بەدوورگرتووە لە ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی ورد لەبارەی گەشەو پێشکەوتنی ئیدیۆلێکتەوە، بەڵام لە هەمانکاتدا جەختی لەسەر گرنگی پەیوەندی ئیدیۆلێکتی لە هەردوو ڕەهەندی نەریتی ئاخاوتنی تاك و نەریتی ئاخاوتنی کۆمەڵ دەکردەوە. (W. Kuhl, 2003: 8)

ڕێبازی بەرهەمهێنانیش کەمتازۆر گرنگیی بە زمانی تاك داوە، ئەگەرچی کەرەستەی سەرەکی لێکۆڵینەوەکانیان بریتیبووە لەو توانست و یاسا زمانییانەی، کە لە ئاوەزی مرۆڤدان، بە مەبەستی گەیشتن بە سروشتی کارکردنی ئاوەز. چۆمسکی پێی وایە (زمان) بوونێکی بابەتی نییە، جگە لە نواندنی ئاوەزیی، کە لە هزری ئاخێوەراندایە (Smith, Barry, 2001:284).

سەبارەت بە تایبەتمەندییەکانی کۆزانینی زمان، ئەم ڕێبازە پێی وایە کۆزانینی زمان جگە لە توانای پەیوەندیکردن و سەرەڕای دارشتنی کۆمەڵێك ڕستەی دیاریکراو، هیچ دوو ئاخێوەرێك نییە، کۆزانینی زمانییان وەك یەك بێت (Smith, Neil, 2004, 6)، بەو واتایەی جۆراوجۆری و جیاوازیی تاکگەرایی و بوونی زمانی تایبەتی (Private Language) بەڵگەی جیاوازیی کۆزانینی تاکگەراییین، بەڵام بوونی

جیاوازیی تاکگەرایی و زمانی تایبەتی لەم ڕێبازەدا واتای ئەوە نییە، کە تاك خاوەنی زمانێکی سەربەخۆ بێت و ئەندامانی تری کۆمەڵ لەو زمانە بێبەشبن، ئەگەر وابێت ئەوا تاك ناتوانێت پێواژۆی پەیوەندیکردنی مسۆگەر بکات، چونکە ئەو یاساو ڕێسایانەی پەیرەوی دەکات لەگەڵ یاساکانی ئاوەزی ئەندامانی تری کۆمەڵدا یەکناگرنەوە (Smith, Neil, 2004: 157-158).

لەبارەی پێواژۆی پەیوەندیکردن و جۆراوجۆری زمانییەوە ڕێبازی بەرهەمهێنان و بەتایبەتی چۆمسکی پێیان وایە ئاخێوەرانی زمانێك هاوشێوەن (Homogeneous) و بەپێی ناوچەو هەرێمەکان ئاخاوتنەکان جیاواز نابن، چونکە زمان هۆو ئامێری کردەی لێکگەیشتن و پەیوەندیکردنە (بڕوانە، مەحمود، ئاڤێستا کەمال، 2013: 12). بەڵام لە ڕاستیدا ئەم بۆچوونە پڕ هەڵەیە، وەك لە پێناسەکانی جۆراوجۆری زمانی و (ئیدۆلێکت)دا خراوەتەڕوو، نەك زمانی هەر ناوچەیەك لێکجیاوازن، بەڵکو لە خێزانێکیشدا جیاوازی تاکگەرایی بەدیدەکرێت، زیاتر لەوەش هەر تاکێك بە پێی کات و هەڵوێستی جیاواز شێوازی جیاواز بەکاردەهێنێت.

(I-Language) زاراوەیەکی نوێی ڕێبازەکەیە و بەلای چۆمسکییەوە بریتییە لە پێرەوی زمانی تاکگەرا، (Mufwene) بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ (I-Language) بە ئیدۆلێکتەوە دەبەستێتەوە و پێی وایە (I-Language) لە بنەڕەتدا ئیدۆلێکتە. سەرەڕای ئەوەش، گرنگییەکی ئەوتۆ بە زاراوەکە یاخود زمانی تاکگەرا (linguistic individual) نەدراوە، تەنانەت چۆمسکی هەمیشە ئەوە دووپاتدەکاتەوە، کە زمانی تاکگەرا لە بواری ئەدەبیدا زۆر گونجاوترە، چونکە بڕوای وایە، ئەوەی تاکەکان دەیڵێن یاخود ڕێگەکانی گوزارشتکردن لە بیرۆکەکانیان ئەزمونێکی کەم بە مرۆڤ دەبەخشن (بڕوانە: W. Kuhl, 2003:30-32).

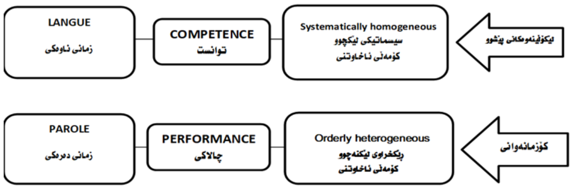

خشتەی ژمارە (٢)

(تێڕوانینی "سۆسێر" و "چۆمسکی" لە شیکردنەوەی زماندا) لە (Hernandez-Campoy, Juan, 2016: 84) وەرگیراوە.

پێداچوونەوەکانی پێشوو دەرخەری ئەو ڕاستییەن، کە زمانی تاك یاخود ئیدۆلێکت تاکو پێش سەرهەڵدانی کۆزمانەوانی گرنگییەکی ئەوتۆی پێنەدراوەو بەگشتی وەك لایەنێکی بێبەهاو لاوەکی لێکۆڵینەوەی زمانەوانی ئاماژەپێکراوە.

دەرکپێکردن و دۆزینەوەی چەمکی ئیدۆلێکت لە ئەنجامی پەیوەندیی زمان و کۆمەڵەوە سەرچاوە دەگرێت. زۆرینەی بەشە پێکهێنەرەکانی زمانناسی پێش پەیدابوون و سەقامگیربوونی زانستی زمانی کۆمەڵایەتی بە تەواوی پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵیان فەرامۆشکردبوو، یەکێك لە بنەماو هۆکارەکانی دەرککردن بەو پەیوەندییانە بریتیبوو لە ناساندنی چەمکی "ئیدیۆلێکت"، کە بە ڕای "ترادگڵ" ئاخاوتنی تاکە کەسێکە لە کاتێکدا و بە یەك شێواز. ئەم چەمکە دەستپێکێکی پێویستبوو، کە چەندین بەرەوپێشچوونی تیۆری بە دوای خۆیدا هێنا (Trudgill, Peter, 2000: 21).

2/2) ئیدیۆلێکت (زاراوە و ناساندن)

زمانی ئاخاوتنی تاك "ئیدیۆلێکت" وەکو چەمك و دیاردە ، لەمێژە سەرنجی فەیلەسوفان و ئەدیبان و زمانەوانانی بەلای خۆیدا ڕاکێشاوە. (ئەم زاراوەیە لە بواری ئەدەبدا بۆ شیکردنەوەی دەقە ئەدەبییەکان لە لایەك و ناسینەوەی نوسەری دەقەکان لە لایەکی ترەوە سودی لێوەردەگیرێت http://web.mnstate.edu/houtsli/tesl551/Socio/page4.htm.

لە سنوری کاری زمانەوانیدا زۆرجار دیاردەکە لە چوارچێوەی باسی گۆڕان و جۆراوجۆری زمان و پەیدابوونی زارو شێوەزاری کۆمەڵایەتی و هەرێمی و پیشەییدا خراوەتەڕو، بۆیە هەندێك بەوە پێناسەی ئیدیۆلێکتیان کردووە، کە (بریتییە لە هەمەجۆریی زمانیی ، کە پەیوەستە بە تاکە ئاخێوەرێکەوە) (Dalarna, Högskolan, 2009: 2). زمانەوانی ئەمریکیی بە نەژاد ئیتاڵی "Mario Pei" لە باسی پەیدابوون و بڵاوبوونەوەی زارەکاندا، پاش ئەوەی ڕوونیدەکاتەوە، کە هەریەك لە شارو شارۆچکەو گوندەکان زاری تایبەت بە خۆیان هەیە، دەگاتە ئەو دەرئەنجامەی، کە جۆراوجۆری ئاخاوتنی تاکەکانیش دیاردەیەکی حەتمییە، لەم بارەیەوە دەڵێت: (فەرەنسییەکان بەم شێوە ئاخاوتنە ناوخۆییە زارەکی(نەنوسراو)یە دەڵێن "patios" ، ئەگەر پشکنین و شیکاریی وردتر بکەین، ئەوا دەتوانین بڵێین هەر تاکێك تایبەتمەندیی دەربڕینی تایبەت بە خۆی هەیە، کە جیای دەکاتەوە لەوانی تر، تەنانەت لە ناو ئەندامانی خێزانەکەیشیدا جیاواز دەردەکەوێت، بە شێوەیەك، کە هاوڕێ و ناسراوەکانی بەبێ ئەوەی ببینن لە ڕێگەی دەنگییەوە دەیناسنەوە. ئەم شێوە ئاخاوتنە تاکگەرایيە پێی دەوترێت ئیدیۆلێکت) (پای، ماریو، ت: عمر، أحمد مختار، 1998، 69).

لەڕوی ئیتیمۆلۆجییەوە زاراوەکە پەیوەستە بە پێشگری (idio)ی یۆنانییەوە، کە واتاکانی (تایبەت، کەسی، تایبەتی، نامۆ"peculiar"، جیا، جیاواز) دەگەیەنێت، پێکهاتەی دووەمیش (Lect) بە واتای (زمان، زار) دێت. پێکەوە زمانی تاکگەرا یاخود بەرهەمی زمانیی تاك دەگەیەنێت (Hazen,

(2006, 512). هەر لە زمانی یۆنانیدا، وشەی (idios) بە واتای (خود/کەس) دێت، وشەی (Lectos)یش بە واتای (وشە یان دەربڕینی هەڵبژێردراو) دێت (W. Kuhl, 2003: 4) (حداج، زینب، 2018: 9).

هەرچەندە زاراوەی ئیدیۆلێکت لە زمانەوانیدا زۆر ناسراوە، بەڵام تاکو ئێستا پێناسەیەکی وردو تەواوی دیاردەکە لە ئارادا نییە، زمانەوانان هەریەکەیان لە ڕوانگەی شارەزایی خودی و ئەو میتۆدو تیۆرییانەی کاری پێدەکەن، بۆچوونی جیاوازو لێکدانەوەی جۆراوجۆریان بۆ چەمکەکە خستووەتەڕو، تاکو ئێستاش مشتومڕی لەسەرە. (Dittmar) بەوە پێناسەی ئیدیۆلێکت دەکات، کە ((بریتییە لە زمانی تاک، بە هۆی خووی بەدەستهێنراو و سیماکانی شێوازی کەسییەوە لە کەسانی تر جیاواز دەبێت، ئەم جیاوازییانەش لە قۆناغەکانی تری ژیانیدا وەك یاسایەکی گشتی دەردەکەوێت)). (Barlow, Michael, 2010, 1) بەم پێودانگە ((ئیدیۆلێکت تایبەتە بە تاکە کەسێکەوەو ڕەنگدانەوەی توانا زمانەوانییەکانێتی)). (G. Heck, Richard, 2006: 61) یاخود بەوە پێناسە کراوە، کە ((پوختەیەکە لە ژینگەی گۆڕاوی ئاخاوتنی تاکگەراکان)). (Llamas et al, 2007, 216)

پاش گەڕان و هەڵسەنگاندنی بۆچوونەکان و بە پێی تێگەیشتنمان لە چەمکەکە، گەیشتینە ئەو بڕوایەی، کە (ئیدیۆلێکت سەرجەم تایبەتمەندییە خودییەکانی شێوازی ئاخاوتن و نووسینی تاکگەرا دەگرێتەوە، کە ڕەنگدانەوەو بەرهەمی "توانستە زمانییەکانی ئاوەز، بۆماوە، ژینگە، نەژاد، تەمەن، توخم، چینی کۆمەڵایەتی"ی تاکن.

خودی زاراوەی ئیدیۆلێکت تاکو ساڵی (1948) دەرنەکەوتبوو، بەڵام چەمکە شاراوەکانی زاراوەکە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمەوە بوون بە بەشێك لە لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان. پێش ئەم ماوەیە زاراوەکانی تری وەك (جیاوازیی زمانی، زمانی تاك، ...) بەکاردەهێنرا، هەروەها سۆسێر (De Saussure) پێشگری (idio)ی لە گفتوگۆکانیداو لە میانەی جەختکردنەوە لە لایەنی زمانەوانی ئێستایی (synchronic linguistic)دا بەکارهێناوە (Hazen, 2006, 513).

3/2) پێگەی ئیدیۆلێکت لە کۆزمانەوانیدا

لە بواری کۆزمانەوانیی هاوچەرخدا، تا ڕادەیەکی زۆر لە بارەی پێگەو بەهای ئیدیۆلێکت لە توێژینەوەکاندا ڕای جیاواز بەدیدەکرێت، بەتایبەتی لە چێوەی پرسی ڕۆڵی تاك بەرامبەر بە ڕۆڵی کۆمەڵ(گرووپی کۆمەڵایەتی/ Sociolect) لە پیواژۆی گۆڕان و هەمەجۆریی زمانیدا، بە واتایەکی تر دوو تێڕوانینی دژبەیەك سەبارەت بە ئاراستەی لێکۆڵینەوەی زمانەوانی دروستبووە، کە ئایا لە "زمانی تاك"ەوە بۆ "زمانی کۆمەڵ" هەنگاو بنێین، یان بە پێچەوانەوە؟

پێش خستنەڕووی هەردوو تێڕوانینەکە، بە پێویستی دەزانین سەرنجی خوێنەر بۆ ئەوە ڕابکێشین، کە تاکو ئەم چەند ساڵەی پێشوو دژیەکیی دینامیکیی نێوان (ئیدیۆلێکت)و (سۆسیۆلێکت) لە کۆزمانەوانیی هاوچەرخی ئەمریکی و ئەورووپیدا فەرامۆشکرابوو، لێکۆڵینەوەی پێویستی لەسەر ئەنجامنەدرابوو، بەڵکو وەك ئەندامی گرووپێکی کۆمەڵایەتی جەختیان لەسەر تاك دەکردەوە، واتا ئاخاوتنی تاك بەرجەستەکەری فاکتەری کۆمەڵایەتییە، ئەمەش لەسەر ئەو گریمانەیە بنیاتنرابوو، کە گۆڕان و جیاوازیی و هەمەجۆریی زمانی لە ڕێگەی هێزی کۆمەڵایەتی و گرووپە کۆمەڵایەتییەکانەوە بڵاودەبێتەوە. (W. Kuhl, 2003: 5-6)، بۆیە پێویستە ئاماژە بە دوو تێڕوانین بکەین:

<u>تێڕوانینی یەکەم:</u> بریتین لە ژمارەیەکی بەرچاو لە زمانەوانان و فەیلەسوفان، کە زاراوەی ئیدیۆلێکت ڕەتدەکەنەوەو بە ڕەهەندێکی زیانبەخش و ناپێویستی دەزانن بۆ لێکۆڵینەوەی زمانەوانی، پێیان وایە لێکۆڵینەوە لەو بوارەدا دەبێتە هۆی وەلانانی گرنگی کۆمەڵایەتیبوون و لێکترازانی زمان، هەر لەم ڕوانگەیەوە (Barthes) و (Jacobson) وای دەبینن، کە لێکۆڵینەوە لەو بوارەدا جێی گرنگی نییەو زیاتر لە خەیاڵ و ئەندێشەوە نزیکە، (Barthes) دەڵێت: (ئیدیۆلێکت تا ڕادەیەکی زۆر وەك وەهمێك دەردەکەوێت)، بە هەمان شێوە (Jacobson)یش ئاماژە بەوە دەکات، کە چەمکی ئیدیۆلێکت تا ڕادەیەك سەلمێنەری خەیاڵێکی شێواوە (perverse fiction)یە. (Barlow, 2010, 1). جگە لەوانەی باسکران، (Weinreich) و هاوبیرەکانیشی دیسان بە شێوەیەکی بنەڕەتی زاراوەی ئیدیۆلێکتیان لە زانستی زمانی کۆمەڵایەتی دوورخستەوەو (بەتوندی دژی ئەو بۆچوونە وەستانەوە، کە پێکهاتەی "زمان" بە کۆی ئیدیۆلێکتەکان پەسن دەکات. بەڵکو ئەوان بڕوایان وابوو، کە تەنها ڕێزمانی "کۆمەڵی ئاخاوتنی" ڕێساو شێوازێکی گونجاوەو تاکەکان شێوازو یاساکانیان لەو ڕێزمانەوە وەردەگرن). (Hazen, 2006, 513).

لەم ڕوانگەیەوە (Johnstone) پشتبەست بە بۆچوونی بونیادگەرەکان هەوڵی دوورخستنەوەی ئیدیۆلێکت لە بواری لێکۆڵینەوە دەدات، دەڵێت: (زمانەوانان لە زمانی کۆمەڵ دەکۆڵنەوە، واتە لە سەرووی "زمانی تاك"ەوە دەکۆڵنەوە، زمان وەك موڵکی کۆمەڵ سەیردەکرێت نەك تاك. لەم ڕوانگەیەوە بابەتی لێکۆڵینەوە لە زمانەوانی بونیادگەریدا کۆمەڵایەتییە: کۆمەڵەکان، گرووپە کۆمەڵایەتییەکان، زارەکان، زمانەکان) (W. Kuhl, 2003: 31)

بەشێك لە فەیلەسوفان، کە لێکۆڵینەوەیان لە بارەی زمانەوە کردووە، پێیان وایە ناتوانین لە ئیدۆلێکتەکان تێبگەین، بەبێ گەڕانەوە بۆ زمانی کۆمەڵ. (George, 1990: 275)

(Dummett) لە بواری فەلسەفەی زماندا کاردەکات، پێی وایە ناکرێت ئیدیۆلێکت پێش زمانی هاوبەش (زمانی کۆمەڵ) بکەوێت، چونکە دەڵێت: (زمان بە واتا ئاساییەکەی لە بنەڕەتدا دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە، ئێمە لە واقیعدا ناتوانین لە چەمکی ئیدیۆلێکت بێ پێویست بین، کە هەمیشە تێگەیشتنی تاك لە زماندا دەنوێنێت، بەڵام مەرج نییە تێگەیشتنێکی دروست بێت، بۆیە پێویستە ئاخاوتنەکان لەڕووی چەمکی تێگەیشتنی زمانی هاوبەشەوە لێکبدرێتەوە نەك بە پێچەوانەوە). (Chiffi, Daniele, 2012: 421)

لە خوارەوە بە پوختی دوو لە گرنگترین ئەو پاڵنەرو بەڵگانەی، کە ئەم بۆچوونانەی لەسەر بنیاتنراوە، دەخەینەڕوو:

1. یەکێك لە پاڵنەرە سەرەکییەکان بریتییە لە جەختکردنەوە لە ڕێزمانی گشتی (UG)و پێواژۆی پەیوەندییکردن، کە پێیانوایە تاکە ڕێگەی تێگەیشتن لەوەی، کە ئایا تاك پەیرەوی یاسا دەکات ئەوەیە، کە بتوانێت بەشداریی پراکتیککردن بکات. بەڵام پراکتیککردنی هاوبەش بۆ پێواژۆی پەیوەندییکردن پێویست نییە، بەڵکو تەنها دانان بە پراکتیکردنی زمانی ئاخاوتنی ئەوانی ترو ئەگەری تێگەیشتنیان لە پراکتیکردنی ئێمە گرنگ و پێویستە، چونکە توانای ناسینەوەی پراکتیکردن پەیڕەوی کۆمەڵێك یاسای ڕێزمانی و واتایی جێگیر ناکات، بە وێنە (دیاردە پراگماتیکییەکان و چوارچێوەکانی دەوروبەرو ...)، کە لە پێواژۆی پەیوەندیدا ڕوودەدەن، مەرج نییە سەر بەکۆمەڵێك یاسای ڕێزمانی و واتاسازی دیاریکراوبن. (بڕوانە: Chiffi, 2012: 422-424)

2. دیاردەی هەڵەکردن (The phenomenon of error) یەکێکی ترە لەو پاڵنەرە بەهێزانەی، کە وای کردووە مافی پێشخستنی زمانی کۆمەڵ بەسەر زمانی تاکدا بدەن، بیرۆکەکە ئەوەیە، کە بەبێ پەنابردن بۆ زمانێکی هاوبەش، ناتوانین ئەو ڕاستییە بسەلمێنین، کە ئاخێوەران ئامادەن دان بە هەڵە زمانەوانییەکانیاندا بنێن و هەمواری بکەنەوە بۆئەوەی لەگەڵ بەکارهێنانە گشتی و دروستەکەدا بگونجێت، ئەگەر ئیدیۆلێکتەکان لە پێشترو بنەڕەتی بوونایە، واتە ئەگەر بیرۆکەی سەرەکی ئەوە بووایە، کە تاك لە کاتێکی دیارکراودا درك بە هەڵەکان دەکات، ئەوا بەم پێیە ناکرێت هیچ کەسێك لە ئاخاوتندا هەڵە بکات، چونکە ئەوکات تاکە پێوەر بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵە، پێویستە لە کاتێکی دیاریکراودا هاوتەریبی درکپێکراوەکانی تاك بێت. (بڕوانە: George, 1990: 287-288)

هەردوو خاڵەکەی سەرەوە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆیان بە بیرۆکە فەلسەفییەکەی چۆمسکییەوە هەیە، کە لە ڕێزمانی گشتی (UG)دا خۆی دەبینێتەوە. لە زمانەوانیدا تیشکی سەرەکی خراوەتە سەر ئەوتایبەتمەندییانەی بە ڕێزمانی تاکەوە پەیوەستن ، کە لە ڕێگەی ستانداردەکانی (UG)ەوە لەسەر بنەمای ئەزمونی زمانی دیاریدەکرێت، دەکرێت ئەو تایبەتمەندییانە لە دوو لایەنەوە ڕاڤەی بۆ بکرێت: یەکەمیان ئەوەیە کە دەسەڵاتی ئەوەمان نییە تایبەتمەندی و یاسا ڕێزمانییەکان بە ئارەزووی خۆمان بگۆڕین، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بوونی لایەنێکی گرنگی ئەو هێزەی، کە لە لێکدانەوەی زماندا هەستی پێدەکەین. دووەمیان ئەوەیە، کە ئاخێوەران توانای جڵەوگرتنی هەندێك لە تایبەتمەندییە ڕێزمانییەکانیان هەیە. (بڕوانە: George, 1990: 294-297)

پێویستە ئەوەش بخەینەڕوو، کە کەرەستەی لێکۆڵینەوەی لایەنگرانی بیرۆکەی (UG) و لەسەروشیانەوە چۆمسکی بریتییە لە (ئاخێوەری نموونەیی) و (زمانی نموونەیی)، دوور لە کارتێکەرەکانی (دەروونی، کۆمەڵایەتی، دەوروبەری ئاخاوتن، ...)، بەڵام لە کۆزمانەوانیدا ئاراستەیەکی تەواو پێچەوانە لە لێکۆڵینەوەکاندا پەیرەودەکرێت.

تێروانینی دووەم: ڕەنگە ئەو هەڵوێستە نەرێنییانەی گرووپی یەکەم سەبارەت بە چەمکی ئیدیۆلێکت هەیانبوو، وەڵام و کاردانەوەیەك بێت بۆ پێناسە بنەڕەتییەکەی (Bernard Bloch)، کە بۆ ئیدیۆلێکت کردبووی: (کۆی گریمانەی ئاخاوتنی تاکە ئاخێوەرێکە، لە یەك کاتداو لە میانی بەکارهێنانی زماندا، بۆ کارلێککردن لەگەڵ ئاخێوەرێکی تر). (Bloch, Bernard, 1948: 7) (بڕوانە: W. Kuhl, 2003: 10) (Barlow, 2010, 1)

"Bloch" یەکەمین زمانەوانە، کە زاراوەی ئیدیۆلێکتی لە بواری زمانەوانیدا بەکارهێنابێت ، ئەمەش کاتێك پێداچوونەوەی بۆ کۆمەڵە گریمانەو نوسینێکی " Leonard Bloomfield" کرد. (Hazen, 2006, 513) پێناسەکەی "بلوچ" وەك خۆی دەڵێت، ئاماژەیە بۆ ئەوەی، کە:

١. زاراوەکە تایبەتە بە تاکە ئاخێوەرێك.
٢. ئاخێوەرێکی دیاریکراو، ڕەنگە لە قۆناغە یەکبەدوای یەکاکانی ژیانی پێشەییدا، ئیدیۆلێکتی جیاوازی هەبێت.
٣. ڕەنگە تاکێك دوو ئیدیۆلێکت یان زیاتری لە یەك کاتدا هەبێت. (Bloch, 1948: 7) (Hazen, 2006, 513)

خاڵی (3) لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی چەمکی ئیدیۆلێکتدا یەکناگرێتەوە، چونکە ئیدیۆلێکت بەرجەستەکەری توانا ئاوەزییەکانی تاکەو یەك پاکێجە، واتە تاك ناتوانێت لە یەك کاتدا دوو ئیدیۆلێکتی هەبێت. ڕەنگە "بلوچ" مەبەستی لە "شێوازی زمانیی تاك" بێت و هەردوو چەمکی (شێواز)و (ئیدیۆلێکت)ی وەك یەك زاراوەی زانستی لێکدابێتەوە.

هەرچەندە "بلومفیلد" چەمکی ئیدیۆلێکتی لە نووسینەکەیدا ڕوونکردۆتەوەو بە شێوەیەکی زانستی وێنەی کێشاوە، بەڵام (زاراوەی "ئیدیۆلێکت"ی بەکارنەهێناوە). (W. Kuhl, 2003: 8)

(Harris) و هاوبیرانی بانگەشەی ئەوەیان دەکرد، کە پێویست ناکات سەرنج و فۆکسمان لە (کۆمەڵی ئاخاوتنی)یەوە بۆ (ئاخاوتنی تاکگەرا) بگوازینەوە، چونکە پێیانوابوو، کە تاك (کەسێکی نموونەیی)یە و هاوئاراستەی پەیوەندیی زمانی (language contact) گەشەدەکات. (W. Kuhl, 2003: 40)

بۆ بەرپەرچدانەوە یاخود وەڵامدانەوەی ئەو بۆچوونە بڕوامان وایە، جەختکردنەوەو گواستنەوەی فۆکسمان لە کۆمەڵی ئاخاوتنییەوە بۆ سەر ئاخاوتنی تاك زۆر پێویستە، بۆ ئەوەی بتوانین چاودێری تۆمارکردن و تێگەیشتنی پێواژۆ شاراوەکانی گەشەکردن و پێشکەوتنی ئیدیۆلێکتی بکەین، هاوکات پەی بە چۆنێتی پەیوەستکردنی ئاخاوتنی تاك بە جیاوازیی زمانییەوە ببەین. نکۆڵی لەوە ناکرێت، کە گواستنەوەی زمان و زارەکان لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دیاردەیەکی سروشتی و لۆجیکییە، بەڵام بەهیچ شێوەیەك ئەم هاوکێشەیە بەسەر دۆخی ئیدیۆلێکتەکاندا پراکتیك نابێت، چونکە هەر ئیدۆلێکتێك تایبەتە بە تاکێکەوەو لەگەڵیدا دەمرێت، هەروەها ڕەنگە ئیدۆلێکتەکان وەك زمان و زارەکان خاوەنی (کۆدی جێگیر) لە وشەو زاراوەکانیاندا نەبن، بەم پێودەنگە زمان دەبێتە خاوەنی سروشتێکی ئیدۆلێکتی لەگەڵ تاکدا دەمرێت، لە هەمان کاتدا زمانە نوێکان لە ڕێگەی گەشەکردنی ئیدیۆلێکتی منداڵەوە گەشەو گۆڕان و پێشکەوتنیان تێدا ڕوودەدات. لە سادەترین بارودۆخدا منداڵ ئەو زارە وەردەگرێت، کە دایك و باوك و کەسانی نزیکی قسەی پێدەکەن، بەم پێیە منداڵەکە قسەکەری ڕەسەنی زمانەکە نییە، بەڵکو لەگەڵ گەورەبوونیدا فێری چەندین زاری کۆمەڵایەتیی جیاواز دەبێت، واتا پاش قۆناغە سەرەتاییەکانی وەرگرتنی زمان ڕووبەڕووی پێویستییەکانی خۆگونجاندن و بەردەوامی پەرەپێدان دەبێتەوە. (بڕوانە: W. Kuhl, 2003: 43-40)

یەکێکی تر لە داکۆکیکارانی تێروانینی دووەم، بریتییە لە زانای کۆزمانەوانی "Richard Hudson"، کە بە شێوەیەکی زانستی بابەتەکە ڕووندەکاتەوەو پێی وایە، ڕاستە کۆزمانەوانی لە پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ دەکۆڵێتەوە، بەڵام پێویستە ئەوە بزانین، کە پێش هەر شتێك کۆمەڵ لە تاکەکان پێکهاتووە، هەروەها سەرجەم زانایانی کۆزمانەوانی لەسەر ئەوە کۆکن، کە پێویستە لە لێکۆڵینەوەکاندا تاك ناوەندی سەرەکی گرنگیپێدان بێت. گرنگیی تاك لە زانستی زمانی کۆمەڵایەتیدا هاوشێوەی گرنگیی خانە تاکەکانە بۆ لەشی مرۆڤ لە زانستی بایۆلۆجیدا، ئەگەر نەتوانین لە ڕەفتاری تاك و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی تێبگەین، ئەوا بێگومان لە تێگەیشتنی ڕەفتاری کۆمەڵیشدا بە هەمان شێوە سەرکەوتو نابین. یەکێکی تر لە هۆکارە سەرەکییەکانی گرنگیدانی کۆزمانەوانی بە تاك، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە دوو تاکمان دەست ناکەوێت، بە تەواوی بە یەك شێواز قسە بکەن، ئەگەرچی دووانکە بن و لە یەك ژینگەی کۆمەڵایەتی و زانستی و زمانیشدا پەروەردە ببن، هەر جیاوازیی لە ئاخاوتنیاندا ئەگەر کەمیش بێت بەدی دەکرێت، هەروەها بە تێپەڕبوونی کات جیاوازییەکان زیاتر دەبن و هەریەکەیان سیمای تایبەتی خۆی وەردەگرێت، هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی، کە هەریەك لە ئەندامانی کۆمەڵ لە ڕووی بۆماوەو ئەزمون و شارەزاییە زمانییەکانەوە ناکرێت هاوتابن، ئەمە جگە لەوەی هەر تاکێك لە ڕووی ژیری و ئاوەز و باکگراوندی زمانی و کۆمەڵایەتی و چۆنێتی گۆکردنی فۆنیم و دەنگ و یەکە زمانییەکانەوە تایبەتمەندیی خۆی هەیە. (بڕوانە: هدسون، 1990: 26-29)

بەپێی بۆچوونەکانی "هدسۆن"، پێویستە زمان لە تاکەوە وەربگیرێت نەك کۆمەڵ، کەواتە ئیدیۆلێکت دەبێتە ڕاستییەکی بنەڕەتی و لێرەشەوە کۆی ئیدیۆلێکتەکان جۆراوجۆری کۆمەڵایەتی بەهەم دەهێنن. سەرەڕای جیاوازیی زمانیی تاکەکان، ناتوانین بڵێین هەر ئەندامێکی کۆمەڵ خاوەنی ڕێزمانێکی تایبەت بە خۆیەتی، بەڵام دەکرێت زمانی تاکگەرا بە مەبەستی زانینی کاریگەریی زارە کۆمەڵایەتییەکان لەسەر هەندێك لایەنی ڕێزمانیی شیکار بکرێت، "Labove" باس لەوە دەکات، کە ناتوانین لە ڕەفتاری تاك تێبگەین، مەگەر وەك ڕەنگدانەوەی ڕێزمانی کۆمەڵی ئاخاوتنی " speech community"، هەروەها "Wunderlich"یش "ئیدیۆلێکت" بە پشکی تاك لە کۆمەڵدا دەناسێنێت (بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: Barlow, 2010, 2).

هەندێك لە زمانەوانان "ئیدیۆلێکت" وەك پێرەوێکی سەربەخۆ دەناسێنن و تایبەتمەندییە زمانییەکانی دەستنیشان دەکەن، ئەم دیدو بۆچوونە بۆ زاراوەکە لە پێناسەیەکدا پوخت دەکەینەوە، کە دەڵێت: (ئیدیۆلێکت پێرەوێکی زمانەوانییەو تایبەتمەندییەکانی (گۆکردن و ڕێزمان و فەرهەنگ و پراگماتیك) دەگەڕێتەوەو لە لایەن تاکە ئاخێوەرێکەوە بەکاردەهێنرێت. بەم پێیەش دەکرێت لە زارە کۆمەڵایەتیی و هەرێمییەکان وەك کۆمەڵە ئیدیۆلێکتێکی لێکچو (نەك هاوشێوە) بگەین. (Swann et al, 2004: 141) Llamas et al, (2007, 216)

شێوازەکانی تاك (Individual patterns) وا دەردەکەون، کە:

١- بە لایەنی کەمەوە بۆ ماوەی یەك ساڵ یان دوو ساڵ جێگیرو پارێزراو بن، سەرەڕای جیاوازیی بەکارهێنانە گشتییەکانی نێو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان.

٢- بەپێی ئەو لێکۆڵینەوانەی لەو بوارەدا ئەنجام دراون بەشێوەیەکی ئاسایی جۆراوجۆریی و جیاوازیی ئاخاوتنی

نێوان ئاخێوەران لە جیاوازیی ئاخاوتنی تاکە ئاخێوەرێك لە کاتی جیاوازدا زیاترو فراوانترە.

٣- تێگەیشتن لە سروشتی چەمکی (Idiolect) پێویستە، بۆ ئەوەی باشتر لە هەندێک بابەت بگەین، بەوێنە کۆزانینی ڕێگاکانی بەرهەمهێنانی زمان لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر جیاوازە، بەمەش زیاتر لە جیاوازیی نێوان (تێگەیشتن- Comprehension) و (بەرهەمهێنان- Production) تێدەگەین (Barlow, 2010, 3).

لەڕوانگەی ئەم زانیارییانەی سەرەوە دەردەکەوێت، کە ئیدیۆلێکت لە نێوان زمان و ئاخاوتن و پەیوەندی و دەربڕیندا دابەشبووە، هەروەها پێرەوێکی لە ناو سنووری کۆزمانەوانیدا لەگەڵ زاری جوگرافیی و زاری کۆمەڵایەتی (Sociolect)دا پێکهێناوە. (Rabatel, 2005: 94)

ئەنجام:

١. لە لێکۆڵینەوەکانی زانستی زماندا (لە سەردەمی دی سۆسێرەوە 1916 تاکو سەرەتاکانی سەرهەڵدانی کۆزمانەوانی) زمانی تاك و ئیدیۆلێکت فەرامۆشکرابوو، بە یەکێك لە گرنگترین بنەماو هۆکارەکانی دۆزینەوەی پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ دادەنرێت، کە دواتر سەرهەڵدانی کۆزمانەوانیشی بەدواداهات.

٢. هەر تاکێك خاوەنی ئیدیۆلێکتێکی جێگیرە (بە شێوەیەکی ڕێژەیی)، کە پێی دەناسرێتەوە، واتە گۆڕانی ئیدیۆلێکتی سست و لەسەرخۆیەو تایبەتمەندیی و مۆرکی تاکگەرایی دەنوێنێت.

٣. بواری لێکۆڵینەوەی ئیدیۆلێکتی، تەنها بریتییە لە دەرکردە زمانییەکان (The linguistic output) واتە "ئاخاوتن و نوسین" نەك "توانستی زمانی"، کە دەکەوێتە ژێر کاریگەریی فاکتەری (کۆمەڵایەتی، جوگرافی، دەروونی، ئاینی، ...).

٤. بەشێك لە تیۆرییەکانی زمان، چەمکی "شێواز" و "ئیدیۆلێکت"یان وەك هاوواتا ناساندووە، بەڵام لە کۆزمانەوانیدا شێواز وەك ڕەهەندێکی سەرەکیی ئیدیۆلێکت لێیدەکۆڵرێتەوە.

٥. پێویستە ئاراستەی لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان لە زمانی تاك "ئیدیۆلێکت"ەوە بۆ "زمانی کۆمەڵ" هەنگاو بنێت نەك بە پێچەوانەوە، چونکە تاك بچوکترین پێکهاتەو ئەندامی کۆمەڵە، لە لایەکەوە خاوەنی پێواژۆی پەیوەندیکردنە، لە لایەکی ترەوە تاکگەراییانە توانای نوێبونەوەو گۆڕان و داڕشتنی شێوازی داهێنەرانەی جۆراوجۆری ئاخاوتنی هەیە.

لیستی سەرچاوەکان:

١- بە زمانی کوردی:

١- ئەحمەد، محەمەد حوسێن، 2016، ململانێی زارەکان زاری ناوەڕاست و ژوورو وەك نمونە، نامەی ماستەر، کۆلێجی پەروەردە، زانکۆی گەرمیان، کوردستان- عێراق.

٢- ترادگیل، پیتر، و: قازی، حسەن، 2021، زمانناسیی کۆمەڵایەتی سەرەتایەك سەبارەت بە زمان و کۆمەڵ، چاپی یەکەم، وەشانخانەی مادیار، سنە - ئێران.

٣- دی سۆسێر، فردیناند، و: خۆشناو، نەریمان، 2018، کۆرسی لە زمانەوانیی گشتی، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی – هەولێر.

٤- ڕەشید، سەلام ڕەحیم، 2014، یاسا فۆنۆلۆجییەکان لە شێوەزاری خانەقیندا، ماستەرنامە، فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە.

٥- عبدالعزیز، محمد حسن، و: خۆشناو، نەریمان، 2021، زمانەوانیی کۆمەڵایەتی، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی – هەولێر.

٦- مەحمود، ئاڤێستا کەمال، 2013، خوێندن لە خوێندنگاکانداو پەیوەندییەکانی بە جۆراوجۆری زمانی و ناسنامەی نەتەوایەتییەوە، کۆنفرانسی زانستی ساڵانەی زمانی کوردی (پەروەردەو میدیا)- 2012، هەولێر.

2- بە زمانی عەرەبی

١- باي، ماريو، ت:عمر، أحمد مختار، 1998، أسس علم اللغة، الطبعة الثامنة، علم الكتب، قاهرة- مصر.

٢- حداج، زينب، 2018، ترجمة اللهجة الفردية في رواية The Call Of The Wild لجاك لندن Jack London (دراسة تحليلية مقارنة لترجمتي صبري فضل و سليم عبدالأمير حمدان)، جامعة الجزائر2، معهد الترجمة.

٣- رئيس، أحمد، 2017، التنوع اللغوي, مجلة Vol. I, No. 2, . Tahun (Lisanan Arabiya)

٤- زروقي, عبدالقادر علي, 2018، الجماعات اللسانية من منظور علم اللغة الاجتماعي دراسة في المفهوم وآلية البحث، مجلة الباحث في العلوم الإنسانية والإجتماعية, العدد (35).

٥- عبدالعزيز، محمد حسن، 1983، مدخل إلى علم اللغة، دار النمر للطباعة – القاهرة.

٦- فاسولد، رالف، ت: الفلاي، إبراهيم بن صالح محمد،٢٠٠٠- المملكة العربية السعودية.

٧- كزار, حسن, 2018, اللسانيات الإجتماعية في الدراسات العربية الحديثة التلقي والتمثلات, الطبعة الأولى, الرافدين للطباعة والنشر, بيروت- لبنان.

٨- هدسون، ت: محمود عياد، 1990، علم اللغة الإجتماعية، طبعة الثانية، عالم الكتب، القاهرة.

٩- وافي، علي عبدالواحد, 1983, اللغة والمجتمع, الطبعة الرابعة للكتاب والأولى للناشر, شركة مكتبات عكاظ– السعودية.

3- بە زمانی ئینگلیزی:

1- Barlow, Michael, 2010, Individual usage: a corpus-based study of idiolects, University of Auckland, Corpus ID: 52490864.

2- Bloch, Bernard, 1948, A Set of Postulates for Phonemic Analysis, Vol. 24, No. 1 (Jan. - Mar., 1948), pp. 3-46, Published by: Linguistic Society of America.

3- Bloomfield, Leonard, 1933, Language, printed in Great Britain by Compton printing LTD, London.

Publishers London Orlando San Diego Austin New York Toronto Montreal Sydney Tokyo.
21- Trudgill, Peter, 2000, Sociolinguistics: an introduction to language and society, Fourth Edition, Penguin Books Ltd, Registered Offices: 80 Strand, London, England.
22- W. Kuhl, Joseph, 2003, The Idiolect, Chaos, And Language Custom Far from Equilibrium: Conversations in Morocco, A Dissertation Submitted to The Graduate Faculty of The University of Georgia in Partial Fulfillment of The Requirements for The Degree Doctor of Philosophy, Athens, Georgia.
23- Wardhaugh, Ronald, 2006, An Introduction to Sociolinguistics, Fifth edition, by Blackwell Publishing Ltd.

3- به زمانی فەرەنسی:

1- Rabatel, Alian, Idiolecte, ethos, point de vue: la représentation du discours de l’autre dans le discours d’ego, Université Lumière Lyon.

٤- ماڵپەری ئەلیکترۆنی:

١- http://web.mnstate.edu/houtsli/tesl551/Socio/page4.htm
٢- (https://thesaurus.plus/related/idiolect/style)

4- J.K. Chambers, Trudgill, Peter, 2004, Dialectology, Second Edition, Cambridge University Press.
5- Chiffi, Daniele, 2012, Idiolects & Language, Springer Science+ Business Media B.V. 2011.
6- Crystal, David, 2008, A Dictionary of Linguistics and Phonetics, 6th Edition, published by Blackwell Publishing Ltd.
7- Dalarna, Högskolan, 2009, Idiolect Change in Native English Speakers Living in Sweden, Master‟s Thesis in English Linguistics, EN3034, Megan Case.
8- De Saussure, Ferdinand, 2011, Course in General Linguistics, Columbia University press.
9- George, Alexander, 1990, Some Notes on Idiolects, The Philosophical Quarterly Vol. 40 No. 160, Issn 0031-8094.
10- Hanna, Sami, Husam Al-din, Karim Zaki, Greis, Naguib, 1997, Dictionary of Modern Linguistics, first impression, Libraire du Liban publishers, Beirut- Lebanon.
11- Hazen K, 2006, Encyclopedia of Language & Linguistics, Second Edition, volume 5.
12- Heck, Richard, 2006, Article on "Idiolects", Oxford: Oxford University Press, pp. 61–92.
13- Hernandez-Campoy, Juan M., 2016, Sociolinguistic Styles, first edition, John Wiley & Sons, Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex, PO19 8SQ, UK.
14- Kristiansen, Gitte, Dirven, Rene, 2008, Cognitive Sociolinguistics, Language Variation, Cultural Models, Social Systems, Copyright by Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, D-10785 Berlin.
15- Llamas, Carmen, Mullany, Louise and Stockwell, Peter, 2007, The Routledge Companion to Sociolinguistics, First Published by Routledge.
16- Louwerse, Max, 2004, Semantic Variation in Idiolect and Sociolect: Corpus Linguistic Evidence from Literary Texts, Vol. 38, No. 2 (May, 2004), pp. 207-221 (15 pages) Published By: Springer Computers and the Humanities.
17- Smith, Barry, 2001, Idiolects and Understanding: Comments on Barber, Mind & Language, Vol. 16 No. 3 June 2001, pp. 284–289., Blackwell Publishers Ltd., Oxford, USA.
18- Smith, Neil, 2004, Chomsky Ideas and Ideals, Second edition, Cambridge University Press.
19- Swann, Joan, Deumert, Ana, Lillis, Theresa, Mesthrie, Rajend, 2004, A Dictionary of Sociolinguistics, Edinburgh University Press Ltd.
20- Trudgill, Peter, 1984, Applied Sociolinguistics, ACADEMIC PRESS, INC. Harcourt Brace Jovanovich,